

לתצורת שמות העצם בארמית השומרונים: המשקל קטול

אברהם טל

בתוך ההיסוסים המרובים, שהם מנת חלקי מאז טורח אני במילון הארמית של השומרונים, ניצב המיון המורפולוגי בתווך. לעתים קרובות נמנעת ממני יכולת ההכרעה ואיני יודע למיין בבטחה פעלים, אם קל הם אם פֶּעַל או אפעל; אם אֶתְפַּעֵל הם או אֶתְפַּעְּל. מרובים במיוחד ההיסוסים כשאני בא להציב שם עצם במשקלו לצרכים לקסיקוגרפיים. אמרתי לגלות מקצת מן הלבטים הללו, על ידי שאציג את גמישותה של מערכת השם של ארמית השומרונים במה שנוגע למשקל קטול. כותב אני דברים אלה לזכר ידידי היקר, שחלק עמי את לבטיי מאז תחילת דרכי במחקר בכלל ובאוצר המלים של ארמית השומרונים בפרט.

תיאור דקדוקה של ארמית השומרונים נמצא פגום מתחילתו מפני תקלה גדולה שעלתה ממהלך חייה של העדה: הארמית של השומרונים נכרתה מפיהם בעצם ימי הביניים וצמצמה עצמה בין כותלי בית־הכנסת ללימוד, לתפילה ולכתיבה. מעתה הפכה הארמית להיות 'לשון ליטורגית', יחד עם אחותה, העברית. ידיעותינו עולות אפוא מן ההגייה של התפילה ושל התורה, כפי שנמסרה בעל פה במשך הדורות שחלפו מאז שנתעצבה ועד היום. דא עקא, מסורת זו אין בה לפרנס תיאור מלא, מפני שאך מעט טקסטים ארמיים משמשים אותם היום בעבודת בית הכנסת: אותם פיוטים, שזאב בן־חיים פרסם בתעתיק הפוניטי של הגייתם, הם חלק קטן מן המורשה שלהם שנתחברה ארמית.¹ התרגום שלהם לתורה, שהוא הטקסט הקדום ביותר של השומרונים הכתוב ארמית, אין לו כל שימוש כיום בבית־הכנסת ובני העדה אף אינם יודעים לקראו. דומה לזה מצב מדרשם המפורסם, תיבת מרקה.² אין מסורת נאמנה של קריאת שני הטקסטים האלה, שהם החשובים ביצירה הארמית של השומרונים. מה שמונח לפנינו בהגיייתו מן התקופה שהארמית הייתה בה לשון חיה, הוא אפוא קומץ פיוטים,

1 ו' בן־חיים, עברית וארמית נוסח שומרון (להלן: עואנ"ש) כרך ג, ספר ב: קול רינה ותפילה, ירושלים תשכ"ו.

2 ו' בן־חיים, תיבת מרקה, והיא אסופת מדרשים שומרונים, ירושלים תשמ"ח (להלן: ת"מ).

מצומצמים למדיי בהיקפם: לא נותרו בידינו אלא כחמישים-שישים פיוטים. ואף חומר ממועט זה מוגבל במה שהוא מגלה לנו, מפני שיש בו הרבה חזרות והרבה ביטויים סטראוטיפיים, ונמצא אוצר צורותיה של הלשון הזאת דל ומדולדל. אמנם עשו השומרונים מאמצים להוציא מתחת ידיהם ניקוד כלשהו. למשל, כתב־יד של התרגום הארמי שלהם, שנכתב כנראה במאה השלוש־עשרה, יש בו סימנים עיליים אחדים, שניתן לפרשם מציינים עניינים פוניטיים. על פי רוב, אלה סימני הבחן בין וי"ו שהגייתה כעין w לוי"ו שהגייתה כעין b. כתב־יד אחר, בן המאה השש־עשרה, אף מביא כאן וכאן סימנים של תנועות, ככל הנראה במלים שהגייתן נראתה להם מסופקת, או טעונה שימת לב מיוחדת. אבל לכלל שיטה משוכללת של הצגת התנועות של המלים הכתובות לא הגיע אותו סופר, ולא כל סופר אחר. דברים אלה מלמדים אמנם הרבה אבל אין ללמוד מהם אלא מעט מאוד על תנועות המלה. ניסיון מעניין נעשה לפני כארבעים שנה בידי הכהן יעקב בן עזי ז"ל לנקד את תיבת מרקה ניקוד עברי. טברני לכאורה, מורכב על האותיות השומרניות. ניקוד זה, ערכו מוגבל מאוד, מפני שלא הייתה לכהן הנ"ל שום מסורת קריאה נתונה מדור לדור, אלא למד דבר מתוך דבר, העביר ווקאליזאציה מן הליטורגיה אל המדרש ככל שיכול להעביר.³

יש אמנם קורפוס גדול, שהגייתו מתקיימת בפי בני העדה מימי הבית השני ועד היום. הלוא הוא הנוסח של התורה העברית שלהם, שקריאתו מטופחת בידי השומרונים ומסורה בקפדנות מרובה, ומהימנות מסירתו אינה מוטלת בספק. מדקדק שומרוני, אבו אסחק אברהים אבן פרג' אבן מארות', בן המאה הי"ב, תיאר ב'ספר המסלול' שלו.⁴ את דקדוקו של נוסח השומרונים של התורה. והנה הוא עולה בקנה אחד עם הגיית התורה בפי בני העדה בימינו. ניתן לומר, שאם מימי אבו אסחק ועד היום נתקיימה ההגייה בייחודה, אות הוא שהיא מושכת מסורת עתיקה ביותר. ואל יחוש החושש ללמוד מן העברית על הארמית, לפי שהוכח, שהפונולוגיה של העברית אצל השומרונים שווה לפונולוגיה של הארמית שלהם (ועדיין צריכה מערכת התנועות של הארמית עיון גדול). בתחום הצר שהותירו המגבלות האלה להתגדר בו, אנסה להציג להלן את מה שהעליתי מעיוני באחד ממשקלי השם, הוא המשקל קטול.

התרחבות קטול

1. קטול = קטול. בכרך החמישי של עואנ"ש (עמ' 30) הראה בן-חיים שכללי

3 כתב־יד נמצא בספריית מכון בן-צבי.

4 פורסמו עם תרגום עברי, מבוא והערות, ו' בן-חיים, עואנ"ש, א, ירושלים תשי"ז עמ' 3-127.

הפונולוגיה של נוסח שומרון מבטלים את הערך הפונמאטי של התנועות *o* ו-*u*. הן נתונות כמה שאומרים בני אדם: ב'תפוצה משלימה'. *o* תבוא בהברה סגורה, ואילו *u* בהברה פתוחה. אמור מעתה: קטול הוא בנ"ש לעולם *qittol*. וכך נתמזגו לאחר שני משקלים ותיקים: *qittul* מזה ו-*qittol* מזה. מעתה שיקוץ *šiqqoš* וציפור *šibbor* שייכות שתיהן למשקל אחד. כשההברה פתוחה, *o* זו היא *ū*, בריבוי למשל, *šibbūram* ו-*šiqqūšəm*, כסדרם. ובדומה לזה במלים השאולות מן העברית גבור *gibbor*, רמון *rimmon* וכיוצא בהן.

2. קטול = קטול. הרבה נתרבח משקל קטול בגלל תנודות שגרמה אלטרנאציה אחרת, ידועה מן העברית של חז"ל והיא שכיחה מאוד בארמית השומרונים ובעברית שלהם: הברה סגורה בהכפלה עשויה לבוא במקום הברה פתוחה שתנועתה ארוכה. על-כן אתה מוצא צפון שהגייתה *šibbon*. אבל כשאתה בא אצל שם העצם הפרטי 'בעל צפון' (שמ' יד, ב) הרי הגייתו *bāl šāfon* בלא הכפלה.⁵ ואמנם צפון היא הצורה העברית-כנענית המקורית, כמוכח מן אלי-עמרנה *šapuna*, ואילו צפון היא מן הארמית. כך מנקדים קטעי התרגום מן הגניזה, וכך אתה מוצא באונקלוס כגון ברי' יג, יד (הוא גורס צפון בשמות יד, ב). הצורה ה'חדשה' מצויה גם בלשון חז"ל, כעולה מניקוד כ"י פארמה בסנהדרין ב, ו: לְצִיפּוֹנָה. וכן אתה מוצא בפיטש של עמרם דרה (עואנ"ש ג/ב, עמ' 120): מן תקוף *tiqqof* אימתך = מחווק אימתך. ואילו בת"מ עמ' 75א: תְּקוּף לְבַךְ בִּישׁ לָךְ = רוע לְבַךְ רע לך. ובמקורות ארמיים יהודיים אין אלא תְּקוּף. לפעמים הוכרע לצד ההכפלה במקום שהייתה אליף בראש המלה, שנתמלאה תנועתה החטופה בעברית טברנית לצירי: אָזוּב וְ-אָפּוּד. הללו נהגות בעברית השומרונים *izzob* ו-*ibbod*. ומפני ששתיהן שאולות בארמית שלהם, אין צריך לחוש שמא הייתה הגייתן בתרגום שונה. עוד נתכנסו למשקל הזה שמות כגון דרור בנוסח התורה שלהם, לפי שהיא נהגית *ditor*. בתרגום התורה מצאתי כנגדה חרור, אף היא כנראה במשקל הזה.⁶

5 ללמדך שבשמות פרטיים אין חלים שינויים באותה עצמה כמו בסעיפי הלשון האחרים.

6 נושא לעצמו הוא ההברה הסגורה במכפל וחילופיה עם הברה פתוחה, העשויה להרחיב את תנועתה או לאבדה בשל חטופן. העברית נוסח שומרון עשירה במיוחד בתופעות אלה. היא מקיימת, דרך משל, שתי דרכים בבניין פיעל, אחת בהכפלת עי"ן הפועל ואחת בלעדיה. כגון תבקש - *tēbaqqēš* (בר' לו, טו) לעומת סָפַר - *sāfer* (במ' כג, י). וכן שתי דרכים בבניין נפעל בעבר, אחת בהכפלת פ"א הפועל ואחת בהכפלת פ"א הפועל ועי"ן הפועל כאחד. כגון נפתלתי - *niffālti* (בר' ל, ח) לעומת ונקדשו - *wniqqaddāšu* (שמ' כט, מג). עי' בהרחבה גילויי בן-חיים, עואנ"ש ה', 81, 83, 86. דומה לעניין זה הוא קיום צורות לא דגושות בלשון חז"ל כגון מה שהביא קוטשר מן כ"י קאופמן שפוד כנגד שפּוֹדָא בסורית וכיוצא באלה (לשוננו,

3. קטול = קטול. למשקל הזה נצטרפו שמות במשקל קטול, ובתוכם מן הבינוני הפועל, שעיין הפועל שלהם הוכפלה הכפלה תניינית. שבוע (שבעה ימים או שבע שנים) נהגית šibbu – בר' כט, כז (פתיחת ההברה הסופית בשל שימוט הגרונית מאפשרת קיום התנועה u). וכן שבועיים בויקרא יב, ה: šibbuwwā'em. דומה לזה עישור שבלשון חז"ל, שהוא מספר חולק (החלק העשירי) כנגד שבוע שלנו, שהוא מספר כופל. אבל הלשון מבחינה בין שבוע זה לבין שבוע בצירוף 'תג שבועות' כגון בשמות לר, כב: šābā'ot. וכך הוא בדברים טז, ט, י; במ' כה, כו ועוד.

כאמור, העיון של בן-חיים בכל המערכת הפונולוגית של השומרונים העלה שאין היא מבחינה בין עברית ובין ארמית. מכאן שמותר ללמוד מהגיית המלה בטקסט עברי על הגייתה בטקסט ארמי. לפיכך הבחנה זו, בין שבוע לשבוע, שהתורה שלהם מקיימת, נתקיימה ודאי גם בתרגומם. לאמור: מה שהוא מונח דתי-פולחני, לא בנקל שינה צורתו בתקופה של התארגנות פונולוגית-מורפולוגית חדשה ושמר על מבנהו הנתון בתורה נוסח סבריה. ותן דעתך לאונקלוס המקיים אף הוא הבחנה כלשהי. בניקוד הבבלי שלו באה שְבוּעָתָא בבראשית הנ"ל, אבל התג מכונה תגא דשְבוּעֵיָא. אף בזה קרובה מסורת השומרונים אל לשון חכמים. מן המשנה כגון תרומות ד, ג אנו יודעים את 'ויתרום כמות שהוא לימוד' (הרחיב בעניין זה לאחרונה יואל אליצור).⁷ בדומה לזה בונה ארמית השומרונים בינוני פעול illof מן אלוף, כלומר לְמוֹד, בפיוט של עמרם דרה (עואנ"ש ג, עמ' 448). וריבוי בפיוט של טביה אבן דרתה בעל שני וריאנטים: ālūfēm/illūfēm (עואנ"ש ג/ב, עמ' 300) ומכל מקום אלוף נקרה בארמית השומרונים גם לציון המופשט של הפעולה (עיין להלן); ושבתנה בלא אלוף = ועזבתנו בלא לימוד (ת"מ, עמ' 153 ב).

שורשים שעיין הפועל שלהם גרונית נתגלגלו לשורשים דו-עיצוריים. בתנאים אלה נשתוו לפעמים שמות עצם שלהם עם שמות עצם מגזרת ע"ו, וכך אתה מוצא ליד טיול הנהגית tiyyol שאול הנהגית šiyol (<šī'ol>*). וכן מן תְעוּב: תיעוב, שהגייתה כנראה *tiyyob. וכן יְחוּם, מעין *iyyom. מחוק – *miyyoq. סעוד (עזרה) – *siyyod.

צמצום קטול

ואולם אותה אלטרנאציה בין דגוש לפשוט עשויה לפעול גם לכיוון השני ולנתק

לא (תשכ"ז), עמ' 112) והוסיף על זה בראשר כגון צְפוּרָן (מבוא למשנה כ"י פארמה ב' דה

רוסי 497, עמ' 116). ועוד כו"ב.

7 מחקרים בלשון, ב-ג, ירושלים תשמ"ז, עמ' 67-93.

שמות עצם מן המשקל הזה ולצרפם למשקלים אחרים, בלתי דגושים.

1. קְטוּל = קִיטוּל. אחד המועמדים הטבעיים לקליטת פליטי קְטוּל הוא המשקל קִיטוּל ההיסטורי. אלא שלא הרבה שמות עצם נפלטו מכאן ונקלטו שם. מכל מה שבדקתי לא מצאתי אלא את שם הפעולה זימון, כגון בפיוט של עמרם דרה (עואנ"ש ג/ב, עמ' 96). zīmon. נקל להבין את התופעה לאור מבנהו של הפועל הגזור מאותו שורש, שהוא בניין כבד בלא הכפלת עי"ן הפועל. בפיוט של עמרם דרה נאמר (עואנ"ש ג/ב, עמ' 53): אודמנו על טור סיני, והגייתו izdāmānu. זו דרכו של הפועל זמין גם במסורות ההגייה היהודיות.⁸ זימון, צריך אפוא להניח שהוא מין אלטרנטיבה לא דגושה של קְטוּל העולה מן הקרבה שלו לבניין כבד לא דגוש, כלומר מלכתחילה לא היה מקום רב לצפות להכפלת עי"ן הפועל שלו. בכך נצטרף השם הזה אל ניצוץ (יש' א, לא) שהגייתו בפיוט של מרקה (עואנ"ש ג/ב, עמ' 194): nīsoš. מן הניסיון למדנו, שבמקום שההברה סגורה אין כתיבת יו"ד תביבה על סופרי השומרונים. לפיכך מותר לכלול בקטגוריה זו שמות כגון נִמוס (ת"מ 32א. אכן יעקב בן עזי ניקד נִמוס) וכן מיסון, מן μέσος = אמצע, כגון בר' א, ו. יש בארמית השומרונים פחות מתריסר שמות במשקל הלא דגוש הזה: גימון (= תכשיט), ניגוג (= כוכב), עיטור (= קיטור), עילוס (= ציר), קיפוף (= בעל חיים), וכן אחד שנבנה אגב הכללת תחילית הבניין אפעל בשורש: היבוק, מעין *īboq*, מן אבהק (ספר אסטיר, פסקה 9א).⁹

2. קְטוּל < קִיטוּל. לבד מזימון, שהוא יחיד במינו, פרשו שמות עצם וקנו ישיבה במשקל קְטוּל. שמות עצם רבים, נתבטלה הכפלתם ונחטפה תנועת i שלהם. מיד נעשו בני המשקל קְטוּל, כמובן, בצורתו השומרנית: qātoḥ או qētoḥ, לפי שאין שווא מתקיים בהגייתם ובכל מקום שהוא צפוי לפי המסורת היהודית, אתה מוצא תנועה שלמה: qēâtoḥ (> *qetol > *qitol > *qitōl). אלה שתנועתם a נתמוגו עם משקל אחר, שכיח מאוד בארמית השומרונים ולא רק של השומרונים, הריהו משקל qātoḥ הידוע. על הווריאנט qētoḥ ניתן ללמוד מן הניקוד שניקד יעקב בן עזי את תיבת מרקה, אך ניקודו לצערי מפוקפק. פגול הוא ניקד פגול בתיבת מקרה, עמ' 246א. אבל במקום אחד: פגולין. בין כך ובין כך לא סימן דגש, כדרך שעשה למשל במלה צְמוֹת (= כינוס), שם, עמ' 217 וכיוצא בזה. דבר דומה אתה מוצא כאן וכאן בלשון חז"ל כגון 'כסא שניטלו שנים מחפזיו' במשנה עדויות ב, ח. במקומות אחרים, כגון

8 ש' מורג, תרביץ, כו (תשי"ז), עמ' 349 ואילך.

10 זהו מצב תנייני ולא הד לתנועה הקדומה שלפני היות השווא. ראה ז' בן-חיים, 'בדבר מקוריותה של הטעמת מלעיל בעברית', ספר חנוך ילון, ירושלים תשכ"ג, עמ' 150 ואילך, ועוד הרבה.

9 מהדורת ז' בן-חיים, תרביץ יד (תש"ג), עמ' 104-190; טו (תש"ד), עמ' 71-78.

כלים כב ז: 'כסא שניטלו שנים מןפּוֹי'.¹¹

עדויות אלה על תנודות שמות העצם, אמנם משנות את התמונה של היקף המשקל הנידון כאן. אין עם זאת צורך להעמיד כל כתיבה CCwC בספק, ומותר לראות בכתיבה כזאת היקרות של המשקל, כשהעניין נתמך בעדות ההקשר ובעדות הניבים הארמיים בני המקום והזמן.

אחדים מן השמות במשקל שלנו נקרים בריבוי. אין בריבוי זה ייחוד של משמעות ולא ייחוד אחר ולעתים קרובות מקביל לו, יחיד בארמית השומרונים. הנה כל הרשימה:¹²

בר' לז, לג: טרף טרף = B קטולין קטל / נ"א חטוף. ובדומה לזה MB בר' מד, כח.

בר' מט, ט: מטרף בני עלית = MEB מקטולין / נ"א מן עטוף.

בר' מ, טו: גנב גנבתי gānob (מקור קל) = MCB גנובים / נ"א גנוב.

במ' טו, לא: הכרת תכרת (מקור נפעל) = עקורין תתעקר / נ"א עקור.

ריבוי מופשט מצינו גם בלשון חזל, כגון גירושין, אירוסין, נישואים, ייסורין, זירוזין, מיאונים ועוד. על-פירוב מונחי מעמד משפטי. לא מצאתי מגמה כלשהי בארמית השומרונים. ממילא המספר הקטן של ההיקריות אינו מעודד הכללות.

המשקל קטול ותוכנו

1. שם פעולה

מובן מאליו שבתנאי הרחבה וצמצום כאלה, כשמשקלים רבים נתלכדו לאחד, ושמות נדרו ממשקל למשקל, מוגבלת היכולת להבחין ביחס קבוע בין משקל לבין תוכן ומשום כך שימוש קטול להביע שם פעולה של הבניין פעל נצטמצם בעל כורחו. אף-על-פי-כן לא ניטשטשה זיקת המשקל להוראה האמורה, אדרבה, היא מתחזקת והולכת עם עיצוב שמות פעולה חדשים בתבנית המשקל שלנו. אכן מכל היקריות שלו מרובות ביותר אלה המביעות את מושג הפעולה, לשון אחר, שם עצם מופשט המכונה בפי רבים, אגב מחלוקת, שם פעולה.¹³ הנה דוגמאות ממה שמצאתי מן הסוג הזה במשקל הנדון.

בת"מ, עמ' 273: ליתי שבק אהן יתובה... על עודנו (= איני עוזב סידור זה... על

11 הניקודים מן כ"י קאופמן.

12 כל העדויות מן התרגום השומרונים, ובכללן חילופי הנוסח, הן מן מהדורת התרגום, שהוצאתי לאור בשנים תש"ם-תשמ"ג. ראה שם פירוש הסמלים.

13 אני נמנע מלהזיק כאן לסוגיה הסבוכה של הבחנה בין שם פעולה לבין מקור בלשון הארמית.

כנו). אלעזר בן פינחס (עואנ"ש ג/ב, עמ' 315): יתבת כל כלום בטב יתוב (= סידרת כל דבר בטוב סדר [סידור] yittob. השווה לזה יישוב (הדעת), אבות דרבי נתן (נוסח א), פרק כה: 'מת מתוך היישוב סימן יפה לו, מתוך הטירוף, סימן רע לו'.

ת"מ, עמ' 163א מדבר על עונשו של לוקח שוחד: חסרן איקר ארעה ובדורה בה ורב חובה ממסבל (= חוסר פרי הארץ, פיזור בארץ ו'גדול העוון מנשוא' [העונשים שנענש בהם קין]).

ת"מ, עמ' 219א: יהודה כד גלה זנותה פוררתה בבטול אוכחו לכל דריה (= יהודה כאשר גילה זנותו הזהרתו בהשבתה - תוכחה לכל הדורות).

בר' מט, כו: ברכת אבוך ואמך גברו על ברכת בטוני (= ברכת אביך ואמך גברו על ברכת הריוני [כך נתפס הורי, שהגייתו âri. התרגום הערבי: אלחמל]).

בר' מה, ב A: ושבה ית קלה בבכוי / MJEB: בבכיה (= ויתן קולו בבכיה).

ת"מ, עמ' 13א: וקעס תמן בבלוד רב (= ועמד שם בבהלה גדולה).

בר' ל, יא: ואמרת לאה בסור (= ותאמר לאה בגד [כך כתיב נה"מ. קרי: בא גד] תפס מעניין בשורה). ת"מ, עמ' 173א: אתמרת לנח בסור באנחמו (= נאמרה לנח בשורה בנחמה).

בר' טו, י: ופסק יתון פסוק (= ויבחר אתם בתור bittor [נ"ש. אף הוא קטול]).

ת"מ, עמ' 173א: שחיה בסרה וחסולה אנחמו (= ראשיתה בשורה וסיימה נחמה).

דב' יח, ד: וקדמהית גוון עאנך תתן לה (= וראשית גז צאנך).

ת"מ, עמ' 206ב: זבוג תרי שמהתה כחדה אלהים ויהוה (= זיווג שני השמות יחד...).

ויק' כה, כה: ויפרק ית זבון אחיו = (וגאל את ממכר אחיו).

במ' כת, יד E: דה עלת ירחה בחודרה (V'NA: בחדותה) (= זאת עולת החדש בחידושו [כך תופס נ"ש: bādāšu. 'בחודשו' נהגה *bādešu]).

בר' מד, ל A: בעלולי ליד שמשך (= כבואי אל עבדך).

בר' מט, ט: מן עטוף ברי סלקת (= מטרף בני עליית).

בר' כב, י m: ותנדי עלינך חיוב (= והבאת עלינו אשם).

ת"מ, עמ' 116א: יכולה... דלא חלוף ליכלותה (= היכול... שאין שינוי ביכולתו).

ויק' כה, י: ותועקון חרור בארעה (= וקראתם דרור בארץ).

בר' ל, מא C: והוא בכל יחוס עאנה (= ויהי בכל יחם הצאן).

בר' לח, ה: והוה בכדובה בבמילדה (= ויהי בכובה בלדתה [מדרש על מות בת שוע]).

בר' מט, יח: לפצואתך כתורי (= לישועתך קייתי [תקוותי]).

שמ' ו, כח A. ביום מלול ה' עם משה (= ביום דבר ה' אל משה).
 בר' ג, ו A: וניקה הוא למעגל (= ותאוה הוא לעינים).
 ת"מ, עמ' 272א: ולא הוה תמן ניוש (= ולא היתה שם חולשה).
 דב כח, סו VB: סמוי עינים ודיבון נפש (= כליון עינים).
 עמרם דרה (עואנ"ש ג/ב, עמ' 96: טל קדושה מנשם לון (= טל קידושו מניה להם)
 - qiddūše.

ובשורשים גדולים משלושה עיצורים:

ת"מ, עמ' 165א: שילתה יתוב וטלטול (= בקשתו [של משה] חנייה ונסיעה
 [במדבר]).
 ת"מ, עמ' 278א: לא בטלטול ולא בנופו (= לא בטלטלה ולא בנויפה).
 בר' א, כה A: מלפלף לפלוף (= מזריע זרע [= זריעה]).
 ת"מ, עמ' 113ב: תביע פסקול אברהם ולא תעבד עובדיו (=תבקש את ברית
 אברהם ולא תעשה מעשיו?).
 במ' טו, יג m: תתרברב עלינן אף רברוב (= תשתרר עלינו גם השתרר).

2. עם פועל מפורש

כושרו הבסיסי של המשקל קטול להביע באופן מופשט את מושג הפעולה מכשיר
 אותו לשמש בתרגום השומרוני כנגד מה שהוקדם לפועל המפורש בטקסט המתורגם.
 אני מתכוון למה שבנוסח היהודים של התורה מובע במקור המוחלט, כגון 'שום תשים'.
 כבר הראה בן-חיים שהעברית של השומרונים, כמוה כעברית של חז"ל, אינה מכירה
 מקור מוחלט.¹⁴ לפיכך בנוסח השומרונים של התורה אתה מוצא שמות-עצם שונים
 כנגד המקור המוחלט שבנוסח היהודים. בכלל היסודות השמניים, שנוסח השומרונים
 משתמש בהם במקומות האלה, הרבה ניתן למצוא מה שנהוג לקרוא 'מקור נטוי'. כגון
 {āraf} כנגד 'טָרַף טָרַף' (בר' לו, לג). כאן וכאן ניתן למצוא גם צורה של המקור,
 שתנועתה o מזכירה את המקור המוחלט של נוסח המסורה, כגון gānob niggānabtī
 כנגד 'גָּנַב גָּנַבְתִּי' (בר' מ, טו), וכיו"ב.¹⁵ הרבה מן המקומות הללו נתפרשו להם
 לשומרונים פועל מפורש, כגון בבראשית ח, ה הגורס 'הלכו וחסרו' כנגד 'הלוך
 וחסרו' בנוסח המסורה. ברם במקומות הרבה אתה מוצא, שנוסח שומרון שמר על
 המבנה המעמיד לפני הפועל המפורש את תוכנו בדרך הכללה. במקומות אלה משמש

14 הדברים מפורטים פירוט מלא בדקדוק שלו, עואנ"ש, ה, ירושלים תשל"ו, עמ' 152 ואילך.

15 אבל ראה דברי בן-חיים שם.

הרבה המשקל קטול בתרגום הארמי שלהם. בכ"י J של התרגום מצאתי 29 פעמים את המשקל קטול. את שאר המשקלים מצאתי 95 פעמים, כלומר כ-24% קטול. בכ"י A מצאתי 37 פעמים את המשקל קטול לעומת 99 פעמים צורות אחרות (כלומר 27%). הרי דוגמאות ממה שמצאתי בתרגום השומרונים במקום שנוסח המסורה גורס מקור מוחלט (מה שמוצב בכ"י J אינו מסומן):

בר' ג, טז: הרבה ארבה עצבונך - arbi (מקור הפעיל) = סגוי אסגי (יעקב בן עזי ניקד בת"מ, עמ' 135א: סגוי).

בר' ל, לא: ל: נכסף נכספת - naksəf (מקור של השורש המרובע נכס"ף) = סכוי סכית.

בר' מד, טו: נחש ינחש - nā'əš (מקור) = נסוי ינסי.

בר' מד, כח: טרף טרף - târaf (מקור) = חטוף אתחטף / MB: קטולין קטל.

שמ' כא, לו; כב, ב ה: שלם ישלם - šalləm (מקור) = שלום ישלם.

שמ' כג, כד: ושבר תשבר - wšabbār (מקור פיעל) = ותבור תתבר.

וי' יג, מד: טמא יטמאנו - tâmma (מקור פיעל) = סיוב יסיבנה.

וי' כ, ד: העלם יעלימו - 'álləm (מקור הפעיל) = עלום יעלמון.

וי' כז, י: המר ימיר - ïmər (מקור הפעיל) = פרוג יפרג.

במ' טו, לא: הכרת תכרת - ikkâret (מקור נפעל) = עקורין תתעקר / E: עקור.

במ' ל, יג, טז: הפר יפר - ifər (מקור הפעיל) = בטול יבטל.

דבי טו, ד: ברך יברך - birrok = ברוך יברכך.

דבי יז, טו: שום תשים - šim (מקור קל) = שבוי תשוי.

דבי כא, יד: ומכר לא תמכרנה - wmakkər (מקור פיעל) = וזבון לא תזבננה.

שמ' כב, יא: אם גנב יגנב - gānəb (מקור) = A: גנובין יתגנב (ריבוי/VC:

גניבה יתגנב, כלומר במשקל קטילה המפורסם, אף הוא מחביבי לשון חז"ל במעמד

של שם פעולה).

שמ' כב, ל: השליך תשליכו אותו (נה"מ לכלב) = A: טלוך תטלקון.

שמ' כג, ה: עזב תעזב עמו - 'āzāb (מקור קל) = V: שבוק תשבך.

פעמים מופיע צירוף דומה גם כשנוסח המסורה אינו גורס מקור מוחלט:

בר' א, טז: את המאור הגדול = A: ית מלוי מאורה רבה.

בר' טו, י: ויבתר אותם בתור (נ"ש - bittor) = ופסק יתון פסוק.

בר' ל, ה: נפתלי אלהים נפתלתי = פתתי אלהים פתוי.

בר' לח, כט: פרצת עלינו פרץ - fārāš (מקור קל) = פתית עלינן פתוי.

במ' ל, ג: לאסר אסר - âsār = V למיסר אסור (9 פעמים בפרק זה בהקשר דומה).

דב' ז, כו: שקץ תשקצנו - $ašqas$ (ש"ע) = VEC שקוץ תשקצנה.

ושמות גזורים משורשים גדולים משלושה עיצורים: ש"מ' כג, כד: הרס תהרס = רסרוס תרסרסנון.

3. המשקל קטול במעמד של מקור נטוי¹⁶

מפני ששימוש זה נדיר, והוא מתרבה והולך במקורות מאוחרים, לא מצאתי אלא מעט היקרויות שלו. כאמור, אין בעברית השומרונים קטגוריות נפרדות של מקור נפרד ושל מקור נטוי. ברם הבחנה בין מקור נטוי שמעמדו שמני לזה שמעמדו פועלי יש ויש¹⁷. הואיל והמקור במעמד השמני קרוב בעניינו לשם הפעולה, אין תמה ששמות במשקל קטול שכיחים בכל השכבות של ארמית השומרונים, במקביל למקור שמעמדו שמני. הדבר ניכר בתרגום השומרונים, במקום שכתב־יד חלוקים על פירוש נ"ש בין מקור (שמני) ובין שם עצם. הנה דוגמאות אחדות:

ו'י כו, טו: להפרכם את בריתי = JEC לבטולכון / V לאפרותכון.

ו'י כא, ד: לא יטמא בעל בעמו לְהַחֲלוֹ = JEC לחלולה / VMBA למחללתה.

במ' ת, ז, כא: וכה תעשה להם לְטַהֲרֵם = J לדכוון, C לדכוואון / VNB למדכאתון, M למדכהתון.

בר' מד, ל: בבואי אל עבדך = A בעלולי ליד שמשך / J כמיעלי.

ו'י ה, ד: כי תשבע לבטא בשפתים = J לפרוש ספון (המיר לסמיכות: לביטוי שפתים) / MECBA למפרשה בספואן.

ואולם במעמד פועלי שכיח קטול בשכבה המאוחרת של ארמית השומרונים יותר מבשכבה הקדומה, יש כנראה בשימוש הזה של קטול משום עדות לטשטוש הגבול בין מקור לבין שם הפעולה.

בר' ב, י: ונהר יצא מעדן להשקות את הגן - $lašqot$ = A לפלוס / C למשקאת (1).

בר' יב, יא: הקריב לבוא - $lābū$ = A קרב לעלול / JB למיעל. וכך A בר' יט,

16 ראה מ' פלורנטיין, קווים במערכת הפועל של הארמית השומרנית - עיון דיאכרוני ע"פ החומר שבתרגום השומרונים לתורה, חיבור גמר לשם קבלת התואר 'מוסמך', אוניברסיטת תל אביב תשמ"ב, עמ' 40.

17 לענייננו, מקור הוא במעמד שמני כשהוא בא בסמיכות לשם אחר או לכינויים והוא במעמד פועלי כשהוא בא עם פועל אחר לבנות את נשוא המשפט.

לא; בר' מא, נד, מה, ז.

בר' יט, לא: ואיש אין בארץ לבוא עלינו = A וגבר לית בארעה לעלול עלינן/J למיעל.

בר' מט, לג: ויכל... לצוות = A וכלל... לפקוד / VMJECB למפקדה.

שמ' כ, יז: אשר יויד לדבר דבר בשמי = A למלול / VJEC לממלה.

שמ, ל, טו: לכפר על נפשותיכם = A לסלוח/JEC למסלחה. וכך הוא: וי' ו, כג; ח, לד; כג, כת.

שמ' לו, יח: לחבר את האהל - VB = lâbâr לדבוק / MJEC למדבקה.

וי' יט, כה: להסיף לכם תבואתו = A לכנוש / VMJECB למכנשה.

וי' כו, מו: להפר את בריתי = MECA לבטול / JB למבטלה.

ת"מ, עמ' 297א: פתחת תרחי שומיה לקבול בלישהתך (= פתחתי את שערי השמים לקבל את בקשותיך).

כאן וכאן אתה מוצא שימוש זה בכתבי־יד קדומים: במ' כג, כ: הן לברך לקחתי - JEC = albarrek לברוך/BA לברכה/VN למברכה. שמ' כא, ח: לא ישל למכרה = J = almakkēra לא ישלט לזבונה / A למזבונה; ECB למזבנתה. אולי שייך לכאן גם שמ' כו, יג: יהיה סרוח... לכסותו = JCBE לכסואה/VA למכסאתה. ואולם כאן הקריאה alkassūtu מתפרשת גם מקור וגם ש"ע: כסותו. לא מצאתי עוד בכתבי־יד ישנים.

אלה יש להוסיף את המקומות המרובים שכי" A מציב בהם אמור כנגד 'לאמר' (limor) שבתורה בביטויים כגון: ופקד ית קדמה אמור (בר' לב, יח). ומללו לגברי תרח קרתון אמור (בר' לד, כ). אלה דעבראי שגרני לידך אמור (שמ' ז, טז). וצבע משה ליהוה אמור (שמ' יז, ד). אף זו דרך להביע את המושג המופשט של המובע בפועל עצמו.

זהו אספקט אחד של נטיית ארמית השומרונים להעצמה (nominalization), המתבטאת גם בתחומי דקדוק אחרים. הניכר בהם הוא שימוש הבינוני בהוראת העתיד, כגון: כלה בידכון מתחלף = כל הנוגע לכם ישתנה (ת"מ, עמ' 144א; כלומר, כל הברכות האמורות לכם יתחלפו בקלות); כהניה לא מתקבלין הן הטמאו = הכהנים לא יתקבלו, אם נטמאו (ת"מ, עמ' 155ב וכיו"ב.¹⁸ ראוי לתשומת לב הצירוף: דעתידין לבדור = העתידיים להתפור (ת"מ, עמ' 247ב). הוא מקביל לצירוף השכיח ממנו, 'עתידי' צמוד בינוני, כגון: עתיד כרז = עתיד להכריז (בפיוט של מרקה, עואנ"ש, ג/

ב, עמ' 189). ושניהם באים כנגד הצירוף השכיח, 'עמיד' צמוד מקור נטוי, כגון: דאנה עתיד למוקרך = שאני עתיד לכבדך (ת"מ, עמ' 2279); דאנון עתידין למטר יום שבתה = שהם עתידיים לשמור את יום השבת (פיוט של אלדסתאן, עואנ"ש, ג/ב, עמ' 285).¹⁹

4. קטול המביע את פרי הפעולה ותוצאתה

בר' כו, ג: וצעד לי אנוס - m (= המליץ, עואנ"ש, עמ' 572) = וצוד לי ציד. וכך הוא M_1^* בפס' ה, ז. השווה A בפס' ז: והנדי לי ציוד. אסטיר 9א: ויהבו עליו היבוק והוה נורה מתעמי לד רבעתה = ונתנו עליו אבוקה והיה אורה נראה לארבע הרוחות. וי' ב, ו: תגור יתה גזורים = פתת אתה פתים, וכן ו, יד: מנחת גזורים = מנחת פתים. וי' יא, ד: מסקה גרור - M_1^* = מעלה גרה (השווה: וגרה ליתו מגרר = J בפסוק 2).

אסטיר 6א: וזער דוגג = וירח של זכוכית. שמ' לט, ו: גלוף חתים - M_1^* (נ"א: פתוחי, נקוש, חטוט) = פתוחי חותם. שמ' יד, טז: ויעלון בני ישראל... ביבוש - B = ויבואו בני ישראל... ביבשה. שמ' לו, לח: וכבושיון - MMB = וחשוקיהם. דב יז 8: בין כתוש לכתוש - B = בין נגע לנגע. בר' לב, יז: ונפוש תשוה בין קטע ובין קטע - A = ורוח תשימו בין עדר ובין עדר.

ואלה שמות עצם כלליים הבאים במשקל הפורה הזה:

שמ' כ, כ: ותנכס עלויו ית סלוקיך - A = ...את עולותיך.
 בר' מג, ל: ועלל לגנון ובכה תמן - A = ויבא החדרה.
 דב' כג, יד: וסכה תהי לך על זיונך - ECA = ויתד תהיה לך על אונך.
 שמ' לט, כ: בחזוק אפודה - M_1^* = בחשב האפור.
 בר' מז, ל: ותדלפני בטיושיון - A = וקברתני בקברתם.
 בר' מז, לא: על סקוף המטוי - A = על ראש המטה.

לשם קבלת התואר 'דוקטור לפילוסופיה', האוניברסיטה העברית בירושלים, תשמ"ג, עמ'

117-125; 272-306.

19 אף זה שימוש שכיח בלשון חז"ל. ראה מישור, שם, עמ' 270.

בר' יח, ו: ועבדי עגולים = ועשי עגות.

במ' ו, ד: מן עצוריך - A = מחרצנים.

אף מלות נתפתחו מן המשקל הזה:

בר' מד, כה: ורבעו לנן צבצוב רבוץ - A = ושברו לנו מעט שבר (השווה

התרגום בסורית של א"י דב' ז, כב: ציב ציב = מעט מעט).

בר' יט, יב: חמי בניך ובנתיך וכלול דלך - A = וכל אשר לך. בר' כט, כב:

כלול גברי אתרה - A = כל אנשי המקום. ת"מ, עמ' 158ב: פלול עסרתיה דאתכרו

קמיך = כל העשרה שנוכרו לפניך. והוא בא גם במקורות יהודיים כגון בכתובה מן

הגניזה: פתורה וכלולה = השולחן וכל אשר לו.²⁰ וכן הוא בפיוט העברי הקדמון, כגון

יניי (מהדורת זולאי, עמ' שטז): כלול לא יכול וכל לא יכיל כבודו.

וכן ביטויים אדוורביאליים:

וי' כו, יח: ואוזף למרדי יתכון שבוע על חוביכון = ויספתי ליסרה אתכם שבע על

חטאתיכם (מעין שבועת).²¹

לסיום הריני מביא שמות אחדים גזורים משורשים שנכנסו מאוחר לארמית

השומרונים מלשונות אחרות וקיבלו על עצמם משקל זה בנסיבות הנידונות כאן. באלה

ניתן להראות מה חזקה הייתה ההכרה, שניתן להשתמש במשקל הזה לשם הבעת

המושג הכללי של הפעולה.

נשוב. שמ' יט, יג: ירה ירה yâra (מקור קל) = V נשוב יתנשב. שורש לקוח מן

הערבית: ناشب = ירה בקשת.²²

פיוק. בר' ה, ב: מעינות תהום - A מלקופי פיוק. תפס: מעיינות עיליים וגזר

מן فوق. קנוץ. בר' מ, טו: קנוץ נקנצתי - A = גנב גנבתי, הוא מן قنص

שענינו ציד. בהוראה זו הוא בא בכ"י B בבראשית כז, לג: קנץ ציד = הצד ציד. וכן

בבראשית כה, כח: הלא קנוצה בפמה = כי צידו בפיו. ובפסוקנו עניינו ציד אדם.

תפול. במ' יב, יד: תפול יתפל באפיה - B = ירק ירק בפניה. מן تفل .

וכן הוא בשורשים תנייניים: במ' כה, ז: הסוך נסך - J = הסך נסך assək (ציווי

הפעיל), והוא מן אפעל של נסך. כמוהו בבראשית מג, כ: מיות נעתנן - MB = ירד

ירדנו yârād (מקור קל. התחילית מ' של המקור מיחת, מנחת [נח"ת] הוכללה

בשורש. היבוק, מעין *Iboq מן אבהק (אסטיר, עמ' 9א) = אבוקה.

20 M.A. Friedman, *Jewish Marriage in Palestine*, II, Tel-Aviv 1980, p. 169

21 ראה ו' בן-חיים, ספר חיים שירמן, ירושלים תשל"ל, עמ' 42.

22 R. Dozy, *Supplément aux Dictionnaires Arabes*, II, Leiden 1881, p. 678b